

סימן מח

התנהגות עובד מול הסכם עבודה מפלה**שאלה:**

במקום עבודתי ישנו חוזה העסקה גלובלי, כלומר: העובד מחוייב למספר קבוע של שעות בחודש ואינו מקבל תשלום עבור שעות נוספות. לחוזה מסוג גלובלי ישנן 3 גרסאות: לראשי מינהל בו בדיקת השעות הינה חודשית – סה"כ השעות בחודש. במידה והעובד החסיר שעות הן יקוזזו כאשר ימים שבהם לא היה נוכח בכלל יחשבו כימי חופש. למנהלי מחלקות בו בדיקת השעות הינה שבועית. וההמשך כנ"ל. לשאר העובדים חוזה מפלה בו החישוב הינו יומי. כלומר במידה והעובד עבד פחות משמונה שעות באותו היום אזי מקוזזים משכרו ובאם למחרת עבד יותר שעות אינו מקבל תוספת. נסיתי לתקן את העיוות אך הדבר לא התאפשר מסיבות שונות.

שאלתי האם במקרה כזה אני רשאי לבצע "תיקון" במקרים מיוחדים? כגון להדפיס שעון לפני יציאתי לתפילה בימים בהם אחרתי לתפילה. עלי לציין שבכל חודש ישנם שעות עודפות.

תשובה:

במקומות רבים מדגישה ההלכה את החובה לשמור על כבודו ועל חירותו של העובד.

בכדי לקבוע האם החוזה הינו "חוזה מפלה" או "עיוות" – כדברידך, יש צורך להכיר את אופי העבודה של כל אחת מן הקבוצות אותן הזכרת. במקרים רבים אופי העבודה של בעלי תפקידים בכירים הוא כזה המחייב עבודה גם מעבר לשעות העבודה המקובלות, ולעומת זאת אופי העבודה של בעלי תפקידים זוטרים הוא כזה שניתן לתחום אותו בשעות קבועות מראש. גם החובה לפקח על עבודתם של בעלי התפקידים הזוטרים מחייבת לעיתים להגדיר במדויק את שעות העבודה, שהרי המעסיק מעוניין להיות נוכח במקום בשעה שעובדיו עוסקים בעבודתם, וכבר אמרו חז"ל (בבא מציעא כט ע"ב): "הרוצה לאבד מעותיו ישכור פועלים ואל ישב עמהן".

מכל מקום גם אם לדעתך זוהי אפליה, נכלל הדבר במסגרת זכותו של המעסיק לקבוע את תנאי העבודה בעסק שבבעלתו, שהרי ברור שבעל הבית רשאי לקזז משכרו של עובד שלא הגיע למקום עבודתו. אמנם הוא אינו מקזז משכרם של

העובדים הבכירים יותר אך זוהי מחילה שהוא מוחל להם משום שלדעתו הדבר הוא לטובת העסק, ואין בכך בכדי למנוע ממנו את האפשרות לקזז משכר העובדים הזוטרים.

על כן ודאי שתהיה אסורה אמירת שקר או הדפסת שקר הן מצד הציווי "מדבר שקר תרחק" והן משום שיש בכך משום גניבת כספו של בעל הבית שמסיבות אלו או אחרות אינו מעוניין לשלם שכר על השעות העודפות.

אולם, סעיף 16 לחוק שעות העבודה והמנוחה תשי"א – 1951 מחייב מחייב את המעביד לשלם עבור שעות נוספות של העובד :

(א) הועבד עובד שעות נוספות, ישלם לו המעביד בעד שתי השעות הנוספות הראשונות שבאותו יום שכר עבודה לא פחות מ- $1\frac{1}{4}$ מהשכר הרגיל, ובעד כל שעה נוספת שאחריהן לא פחות מ- $1\frac{1}{2}$ מהשכר הרגיל. היה שכרו של עובד, כולו או חלקו לפי כמות התוצרת, ישלם לו המעביד בעד כל יחידה שנעשתה בשתי השעות הנוספות הראשונות שבאותו יום, שכר עבודה לא פחות מ- $1\frac{1}{4}$ מהשכר המשתלם בעד כל יחידה שנעשתה בשעות העבודה הרגילות, ובעד כל יחידה שנעשתה בשעות העבודה הרגילות, ובעד כל יחידה שנעשתה בשעות הנוספות שלמעלה משתיים – לא פחות מ- $1\frac{1}{2}$ מהשכר המשתלם בעד כל יחידה שנעשתה בשעות העבודה הרגילות.

(ב) היה שכרו של העובד על בסיס של חודש או של תקופה ארוכה יותר, יהא המעביד זכאי ליתן לעובד בעבודה מן העבודות המפורטות בפיסקה (2) של סעיף 4(א) ובסעיף 4(ב), במקום תשלום שכר לפי סעיף זה, מנוחה של שעה ורבע לפחות תמורת כל שעה משתי השעות הנוספות הראשונות שבאותו יום, ומנוחה של שעה וחצי לפחות תמורת כל שעה נוספת שאחריהן.

על פי סעיף 5 לחוק הגנת השכר אין אפשרות למעביד לקבוע שכר כולל הלוקח בחשבון גם את השעות הנוספות אלא יש לשלם בנפרד עבור שעות אלו.

מכאן שהמעביד חייב לתגמל את העובד על עבודתו מעבר לשעות העבודה, ומשלא עושה כן נחשב עובר על החוק – אלא אם כן העבודה בשעות הנוספות נעשית מיוזמתו של העובד בלא שהתבקש ע"י המעביד לעשות זאת.

פשוט שהקביעה שבחוק, על פיה יש לשלם לעובד על שעות נוספות שעבד בהם, תקיפה גם עפ"י ההלכה, שהרי אין זה סביר לדרוש מעובד לעבוד בלא לקבל שכר, ונמצא איפא שזו בגדר תקנה לטובת בני המדינה. בנוסף ניתן לראות בכך גם מנהג המדינה, ויש להניח שעל דעת זה הסכים העובד לעבוד.

עם זאת, מסתבר שעל פי ההלכה לא ניתן לחייב את המעביד לשלם עבור השעות הנוספות מעבר לתשלום המשולם עבור שעת עבודה רגילה, ומאידך, גם לא ניתן

לחייב את העובד לעבוד שעות נוספות מעבר למקובל.
 כך כותב הרב עוזיאל:

הפועל משועבד לעבודתו רק לאותן השעות שהן שעות העבודה לפי מנהג המדינה, או לפי התנאי שהתנו ביניהם מראש. לפיכך אין בעל הבית רשאי לכופף את הפועל או אפילו לדרוש ממנו שעות עבודה נוספות על מנהג המדינה או על התנאי שהתנו ביניהם, ואפילו אם הוסיף על שכר עבודתו בשעות הרגילות, וזכאי הפועל לדרוש שכר נוסף על השעות הנוספות שעשה עפ"י דרישת בעל הבית באותה דרגה של שכר העבודה לשעות שכירותו¹ על פי ההלכה, איפא, זכאי העובד לתשלום עבור השעות הנוספות שעבד לכל הפחות עפ"י התעריף המשולם לו עבור כל שעת עבודה אחרת. לאור זאת יש לדון, האם מותר לעובד, בנסיבות אלו, להחתים את השעון מוקדם יותר ממועד התחילת העבודה בפועל, או מאוחר יותר ממועד סיום העבודה בפועל – באופן שתוספת השכר שיקבל ע"י החתמת השעון באופן כזה, תפצה אותו על השכר בעבור השעות הנוספות המגיע לו עפ"י דין. יש להדגיש שהמדובר הוא בכגון שאין כל ספק שאכן העובד עבד שעות נוספות. נטל ההוכחה בענין זה מוטל על העובד וכל עוד שאינו יכול להוכיח שאכן עבד שעות נוספות פשוט שאינו רשאי להוציא כספים מהמעביד בעבור שעות אלו.²

איסור "מדבר שקר תרחק"

בגמרא במסכת שבועות (דף לא ע"א) נאמר:

מנין לנושה בחבירו מנה, שלא יאמר: אטעננו במאתים כדי שיודה לי במנה ויתחייב לי שבועה, ואגלגל עליו שבועה ממקום אחר? תלמוד לומר: מדבר שקר תרחק. מנין לנושה בחבירו מנה וטענו מאתים, שלא יאמר: אכפרנו בב"ד ואודה לו חוץ לבית דין, כדי שלא אתחייב לו שבועה ולא יגלגל עלי שבועה ממקום אחר? תלמוד לומר: מדבר שקר תרחק. מנין

1. שו"ת פסקי עוזיאל סימן מב. מסתבר שהקביעה שבחוק על פיה חייב המעביד לשלם עבור השעות הנוספות שכר הגבוה מהשכר הרגיל בלא שיש אף אפשרות להתנות על כך אינה תקיפה על פי ההלכה הן משום שעל פי ההלכה "בדבר שבממון תנאו קיים" והן משום שקביעה זו נובעת מהשקפתה עולם סוציאליסטית שאינה בהכרח השקפתה של תורה. בענין זה ראה מאמרו של הרב א שרמן, מנהג המדינה ביחסי עובד מעביד, תחומין יח עמ' 236, ובהערת העורך שם בעמ' 244. מאמרו של הרב י אליעזרוב, מעביד החורג ממנהג המדינה, תחומין כ עמ' 71, ובפסה"ד של ביה"ד הגדול לעירעורים בסוגיא זו, תחומין כ' עמ' 77. אכן כל זה בנוגע לתשלום מוגדל עבור השעות הנוספות, אך פשוט שאין מקום על פי ההלכה לאפשר עבודה בלא תשלום כלל, וכמו שהבאנו בשם הרב עוזיאל.

2. כך הוא לפי ההלכה משום ש"המוציא מחבירו עליו הראיה", וכן הוא גם לפי החוק, כפי שנקבע בפסה"ד דב"ע ל"ב/3-32 מרילין פרומוביץ נ' ישראל בר אדון, פד"ע ד, 39.

לשלשה שנושין מנה באחד, שלא יהא אחד בעל דין ושנים עדים כדי שיוציאו מנה ויחלוקו? ת"ל: מדבר שקר תרחק.

הרי שאסור לאדם לשקר גם כאשר מטרתו לקבל את המגיע לו עפ"י דין.

וכן נפסק בשו"ע (חושן משפט סימן לב סעיף ב)

השוכר עידי שקר להוציא מנה מראובן לשמעון, פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים. הגה: ודוקא שלא היה חייב לו, אבל אם היה חייב לו רק שאלו העדים הם שקרים, פטור מדיני שמים אבל עובר על מדבר שקר תרחק (שמות כג, ז) (נ"י פ' הכונס בשם הרא"ש).

האיסור של "מדבר שקר תרחק" שעובר עליו, כאמור, גם כאשר נועד לקבל את המגיע לו בדין, נאמר לא רק בדיבור של שקר אלא אף בכתובה של שקר.³ אלא שיש מקום לומר שכל זה רק כשמדובר בדין, כגון עדי שקר, או שטר שיש בו שקר וחתומים עליו, אבל שקר הנעשה מחוץ לבית הדין ותכליתו לקבל את המגיע לו עפ"י דין – אין בו איסור.

כך נראה לדייק מלשון הרמב"ם (הלכות טוען ונטען פרק טז הלכה ט) אשר הביא את דין הגמרא במסכת שבועות בזו הלשון:

אסור לאדם לטעון טענת שקר כדי לעות הדין או כדי לעכבו, כיצד היה נושה בחבירו מנה לא יטעננו מאתים כדי שיודה במנה ויתחייב שבועה, היה נושה מנה וטענו מאתים לא יאמר אכפור הכל בבית דין ואודה לו במנה ביני לבינו כדי שלא אתחייב לו שבועה.

הרמב"ם מדגיש בדבריו שהאיסור הוא כאשר טענת שקר נטענת "כדי לעוות הדין או כדי לעכבו", ומשמע שאם אין בטענה משום עיוות או עיכוב הדין, ואין בה גם ממשום גניבה שהרי נטענת על מנת לקבל את המגיע לו, לא יהיה בה איסור. וכן כתב ר' חיים מוולוז'ין:

ואמנם אפשר לומר דדווקא לטעון שקר בפני ב"ד הוא דאסור משום מדבר שקר תרחק לפי שגורם שב"ד מעוותין הדין. וכן יראה מלשון הרמב"ם בספ"י מהלי טוען וע"ש וע"כ צ"ל כן לשיטת רש"י בענין מכס עובד כוכבים וה"נ מ"ש רש"י שיאמר לכותי אנס פרעתי לאביך לא בתובעו לפני ב"ד ישראל קאמר אלא שיאמר לו כן בינו לבין עצמו. וא"כ בנידון דידן דהתביעה היא שלא בפני בית דין אין בו משום מדבר שקר תרחק:⁴

3. ע' יד רמה בבא בתרא פרק עשירי אות קח. תוספות בבא בתרא צד ע"ב ד"ה הכי השתא. שו"ת ציץ אליעזר חלק טו סימן יב.

4. שו"ת חוט המשולש חלק א סימן טו. וכ"כ ר' יצחק ב"ר יוסף יוזפא רוזנברג בשו"ת גבורות יצחק בענין גיטין ד"ה ולפי האמת. וכ"כ בשו"ת אגרות משה יורה דעה ח"ג סימן קלג. וכן נראה להוכיח גם מהרמב"ם בספר המצוות שהזכיר את האסור "מדבר שקר תרחק" רק

וכן עולה גם מדברי היראים (סימן רלה) הכותב שאיסור "מדבר שקר תרחק" נאמר רק כאשר השקר גורם נזק לחבירו:

צוה יוצרינו בפי' ואלה המשפטים מדבר שקר תרחק חייב להתרחק מכל שקר שיוכל לבא שקרו לידי היזק חברו וצריך לתת לב בזה הענין שיוכל לבוא שקרו לידי היזק... אבל שקר שאינו בא לידי רעה לא הזהירה תורה עליו דדבר למד מענינו שברשע רע לבריות הכתוב מדבר דכתיב מדבר שקר תרחק ונקי וצדיק אל תהרוג כי לא אצדיק רשע.

וקשה על כך מהגמרא בשבועות שאסרה לשקר גם על מנת לקבל את המגיע לו מחבירו והלא בכך אין שום גרימת נזק לחבירו, אלא על כרחך שיש לחלק בין שקר בפני בית הדין האסור בכל מקרה לבין שקר מחוץ לבית הדין המותר כאשר אין בו משום גרימת נזק לחבירו.

אולם יש הסוברים שאיסור "מדבר שקר תרחק" קיים גם מחוץ לבית הדין, וגם כאשר אין בו משום גרימת נזק לחבירו:

בספר חרדים (פרק יב) נאמר:

מצות עשה לדבר אמת אפילו במילי דעלמא דליכא בהו דררא דממונא, שנאמר (שמות כג, ז) מדבר שקר תרתק, משמע אפילו ליכא רק דבור בעלמא. ואמרו ז"ל דהמשקר כאלו עובד עבודה זרה, וילפי לה מקרא.

ויש שכתבו שגם לדעת היראים אסור עכ"פ מדרבנן לשקר גם כשאינו גורם בכך נזק לחבירו.⁵

איסור גניבת דעת

בנוסף לאיסור השקר יש בנידוננו גם איסור גניבת דעת. לדעת היראים זהו אחד מהאיסורים החמורים בתורה, כפי שכתב בסימן קכד:

אכל גונב דעת הבריות במידי דממון הוי בכלל ממון ועובר על לא תגנובו. כדתניא בתוספתא ומייתי לה בחולין בגיד הנשה [צ"ד א] ג' גנבים הן הראשון שבכולם גונב דעת הבריות... ואין לומר שאיסור גניבת דעת במידי דממון דרבנן שהרי מצינו שנענש אבשלום עליו... וחמור גונב דעת מגונב ממון ונפשות.

וכן כתבו ראשונים נוספים שזהו איסור דאוריתא, ואחרים כתבו שהאיסור הוא מדרבנן.⁶ איסור זה קיים גם כאשר גניבת הדעת אינה גורמת להפסד כספי.

במצוות ל"ת רפא העוסקת בשופט.

5. תועפות ראם על היראים שם. ספר יד הקטנה על הרמב"ם הלכות דעות פרק י. שו"ת ציץ אליעזר חלק טו סימן יב.

6. ע' בגדרי האיסור באנצקלופדיה תלמודית ערך גנבת דעת.

על דברי הטור (חושן משפט סימן רכח) שם :

אסור לרמות בני אדם במקח וממכר או לגנוב דעתם כגון אם יש מום במקחו צריך להודיעו ללוקח :

כתב הפרישה (שם אות ה) :

נראה דאפילו אינו מטעהו בשוויו דנותן לו בזול טפי כפי ערך המום אפי"ה אסור. והשתא הוה דומה לגניבת דעת דאסור אפילו בלא חסרון ממון, ועוד דאם לא כן קשה פשיטא דהוה ליה בכלל אונאת מקח וממכר...

וכן כתב בסמ"ע שם (סי"ק ז) בנוגע לחובה לדווח לקונה על מום במקח :

אע"פ שאין בו אונאת ממון מ"מ ה"ל להודיע, והוא דומה לגניבת דעת דאסור אע"פ שאין בו חסרון ממון.

מכאן נראה שאיסור גניבת דעת קיים גם כאשר הדבר נעשה כדי להוציא ממי שגונבים את דעתו את מה שחייב היה לתת עפ"י דין.

סיכום

ככלל, אסור לעובד להחתים את שיעון הנוכחות באופן לא מדויק, גם אם המעביד אינו משלם לו מה שמגיע לו עפ"י דין, ועליו לתבוע את המעביד לשלם לו את המגיע לו.

אמנם מצאנו בגמרא שלמדו מהפסוק "עם נבר תתבר ועם עקש תתפלי" (שמואל ב כב) שמותר לנהוג ברמאות מול רמאי על מנת להציל את המגיע לו ממנו⁷, אך זהו רק כאשר מדובר באדם הנוהג בכח ובתקיפות ואינו מוכן לציית לדין⁸.

אכן אם מדובר במעביד המתעקש ואינו מוכן לשלם לעובד את המגיע לו, ואין לעובד כל דרך אחרת להוציא ממנו את המגיע לו, יהיה רשאי להחתים את השעון באופן שיוסיף על שעות העבודה בפועל כדי שיקבל את המגיע לו עפ"י דין, ובלבד שיש בידו להוכיח את כמות השעות הנוספות שעבד⁹.

ביחס לגובה השכר המגיע לעובד עבור השעות הנוספות, הרי שעל פי ההלכה יהיה זכאי לתשלום בהתאם לתעריף המשולם לו על כל שעת עבודה אחרת, ולא ניתן לכפות על המעביד לשלם יותר, וממילא גם העובד אינו רשאי להחתים את השעון באופן שיקבל יותר מכך.

7. מגילה יג ע"ב, בבא בתרא קכג ע"א, וע' בחידושי הריטב"א בבא בתרא שם שההיתר הוא רק בכדי להציל את המגיע לו, אך אסור לרמותו בדברים אחרים.

8. פסקי ריא"ז ברכות פרק א הלכה ב אות ו, שו"ת רב פעלים חו"מ ה. שו"ת יביע אומר חלק ו חו"מ סימן א.

9. וראה בענין זה גם בתשובתנו לעיל סימן לו בנוגע ל"עביד איניש דינא לנפשיה".